

"אני מקווה שמשرد המשפטים לא יגיז 'לא', פרט אם המשرد עצמו יזום את החקיקה. כן יהי רצון" - במלאת שבעה לפטירת השרה לשעבר שולמית אלוני - מתוך מכתבה לשר המשפטים יעקב שמשון שפירא מ-1966 בנוגע ליוזמות החקיקה שלה בענייני זכויות האזרח

לפני כשבוע נפטרה **שולמית אלוני** ז"ל (1928-2014) שהייתה אחת המנהיגות הבולטות של מחנה השמאל במערכת הפוליטית הישראלית וכיהנה כחברת כנסת וכשרה בממשלות ישראל. אלוני שהחלה את פעילותה במפא"י (מפלגת פועלי ארץ-ישראל), הקימה ב-1973 את מפלגת **"רצ - התנועה לזכויות האזרח"** ועמדה בראשה ובהמשך גם בראש סיעת **"מרצ"**, עד 1996. לזכרה אנו מעלים פרסום הכולל תצלום ייחודי של אלוני מצעירותה ומקבץ מסמכים מראשית דרכה הפוליטית השופכים אור על תהליכי ההתגבשות של תפיסותיה האידיאולוגיות המרכזיות בעניינים חברתיים: זכויות האדם והאזרח, מאבק בכפיה הדתית ומאבק באפליה נגד נשים.

הביוגרפיה המוקדמת של אלוני מהתקופה שקדמה לכניסתה לחיים הפוליטיים, כללה שורה של תחנות המצביעות על היותה נטועה היטב במורשת הציונית-סוציאליסטית של תנועת העבודה: לימודים בבית הספר "בית חינוך" בתל-אביב ובכפר הנוער בן-שמן, חברות בתנועת הנוער "השומר הצעיר", השתתפות בהקמת קיבוץ אלומות שירות צבאי בפלמ"ח במלחמת העצמאות, לימודים בסמינר בית-הכרם להכשרת מורים ועבודה כמורה במעברות ובעיר רמלה. בארכיון המדינה נמצא תצלום של אלוני משנת 1949 לאחר שחרורה מצה"ל בהיותה

בת 21 (התצלום נמצא בתיק מלשכתה של אלוני מתקופת כהונתה כשרה בלי תיק, שסימולו 4001/49-00).

במקביל לעבודתה כמורה למדה אלוני בפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית ומאוחר יותר הגישה תכניות ברדיו שעסקו בנושאי זכויות האזרח. ב-1959 הצטרפה אלוני למפא"י ופעלה בתוכה במסגרת "צעירי מפא"י". בשנת 1965 נבחרה לכנסת השישית כנציגת רשימת "המערך", במידה רבה בזכות הצלחתה ברדיו. עם היבחרה החלה לפעול במרץ למען קידום זכויות האדם והאזרח, למען קידום חוקה לישראל וכנגד כפייה דתית. למרות צמיחתה בתוך תנועת העבודה התקשתה אלוני לראות במפ"א את ביתה, כשאחד הגורמים לכך היה עימותיה עם גולדה מאיר, שלא אהבה את גישה הפמיניסטית של אלוני ואת סגנונה המרדני.

היחודיות של אלוני בנוף "העסקני" של נציגי מפא"י בכנסת השישית באה לידי ביטוי בהתכתבות שלה עם שר המשפטים **יעקב שמשון שפירא** סביב יוזמות החקיקה שלה בתחומי זכויות האדם והאזרח. אנו מביאים כאן כמה מכתבים מהתכתבות זו השמורים בארכיון המדינה בתיק של מחלקת חקיקה ויעוץ במשרד המשפטים (תיק שסימולו גל-21284/11).

ב-1.5.1966 כתבה אלוני **מכתב לשר שפירא** שבו ביקשה ממנו שיתוף פעולה בקידום יוזמות חקיקה אלה. במסגרת המכתב תארה אלוני את התחומים המרכזיים בהם עוסקות הצעות החוק שהיא מנסה לקדם: "... יש בדעתי להגיש כמה הצעות חוק מתוך נקודת מוצא של הדעות האמורות הן בתחום הרחבת המשמעות של חוק השבות, הן ביחס לעריכת נישואין בפני רב רפורמי (לבעיית כהן וגרושה) והן ביחס לאמנות נגד כפיה גזעית ודתית...". הנושאים שאליהם התייחסה אלוני במכתב זה התמקדו בתחומי הדת והמדינה בתוכן תחום הנישואין והגירושין שבו שאפה אלוני לבטל את המונפול של הרבנות האורתודוקסית ולאפשר נישואין לזוגות של מנועי חיתון על-פי ההלכה כמו כהן וגרושה, בין השאר על-ידי הרחבת סמכויות החיתון גם לרבנים רפורמיים שאינם כפופים למגבלות ההלכה האורתודוקסית. מעניינת העובדה שהמכתב לא כולל התייחסות לתמיכתה בהנהגת נישואין וגירושין אזרחיים ויתכן שמסיבות טקטיות עדיין לא הלכה אלוני בשלב זה "על כל הקופה" והסתפקה בהצעות מתונות יותר. הגישה הטקטית באה לידי ביטוי גם במשפט הסיום של המכתב: "אני מקווה ש**משרד המשפטים לא יגיד "לא"**, פרט אם המשרד עצמו יזום את החקיקה. כן יהי רצון."

למכתב זה צירפה אלוני שני מאמרים שכתבה המובאים להלן, שבהם היא מציגה את עמדותיה הביקורתיות ביחס להסדרי הנישואין והגירושין הנוהגים במדינת ישראל וביחס לחקיקה הדתית בכלל. מאמר אחד הוא מאמר עיתונאי שפורסם בעיתון "דבר" ב-14.4.1966 שכותרתו "**מרור בזמן הזה – מדרבנן**" והמאמר השני הוא מאמר אקדמי יותר שפורסם בכתב-העת "אבניים" באביב 1966 שכותרתו "**האבסורד שבחקיקה הדתית**".

הפתיחה של המאמר הראשון מלמדת על ההומור השנון של אלוני ועל הבקיאות הרבה שלה במקורות היהודיים ובכללם גם בספרות הלכתית שהוסיפה תוקף לביקורת שלה כלפי הממסד הדתי: "אומר בעל 'תפארת שלמה': 'מרור בזמן הזה מדרבנן. חלק גדול מן המרור, מחיינו המרים, מקורו בזמן הזה – מדרבנן, מרבנים שונים שאינם מתאימים לתפקידם שאינם גורמים לנו כבוד בהתנהגותם...'. אם בזמנו של בעל 'תפארת שלמה' היה המרור מדרבנן, בימינו – מדרבנן ומהמנהיגים, השרים והחוקים התומכים אותם ובהם ונותנים להם יד חזקה וזרוע נטויה להאכילנו מרורם, וככל שיענו אותנו כן תרבה וכן תפרוץ שררתם...".

בהמשך המאמר הציגה אלוני בצורה חדה את התנגדותה לחוק הנישואין והגירושין הנוהג במדינת ישראל שנחקק לטענתה כתוצאה משילוב של אילוצים קואליציוניים, רגשות דתיים אי-ראציולניים ודפוסי חשיבה לא דמוקרטיים של מקימי המדינה שעלו ממזרח אירופה וסיכמה: "... העובדה שמחמת כל אלה קיבל הרוב במדינת ישראל את חוק הנישואין והגירושין כמות שהוא היום להלכה ולמעשה, מתוך פגיעה בהכרה ברורה ב'עשרות וברבבות המנוודים מחמת הצווים המוחלטים האי-ראציולניים של הדת – עובדה זו אין בה כדי להפוך חוק זה לחוק דמוקרטי, ואפילו יחזרו ויאשרוהו כל 120 חברי הכנסת...". טענות חריפות אלה שהיו חריגות בקרב אנשי מפא"י בתקופה זו באו לידי ביטוי גם במאמר השני (ששמו מעיד על תוכנו) בניסוחים אקדמיים יותר.

הרדיקליות של העמדות שהביעה אלוני במאמריה עברה מיתון מסוים בהתכתבות שלה עם השר שפירא ובהצעות החקיקה שהגישה שבם התחשבה באילוצים הפוליטיים העומדים לפניה בדרך למימוש מטרותיה האידיאולוגיות. כחודשיים אחרי המכתב לשר שפירא שהובא לעיל הגישה אלוני הצעת חוק פרטית בשם "חוק יסוד: מניעת הפליה וכפיה". היא העבירה את הצעת החוק לשר שפירא באמצעות יושב-ראש הקואליציה משה ברעם והוא הגיב במכתבי תשובה הן לברעם והן לאלוני עצמה שנשלחו שניהם ב-14.7.1966. הצירוף של הצעת החוק ותשובות השר שפירא פורסם כבר באינטרנט באתר "תולדות" במסגרת פרויקט "ממגילה למדינה" המשותף לארכיון המדינה ולמט"ח. להלן קישור לפרסום הנ"ל תחת השם "על הצעת חוק 'מניעת אפליה כפיה'".

סעיף 7 בהצעת החוק הנ"ל עסק במניעת אפליה כולל עקרונות שמהם ניתן להשליך גם על תחום הנישואין והגירושין: "כל הוראת דין המפלה בין אדם לאדם בגלל דתו, גזעו, מוצאו, עדתו, מינו, השקפותיו או פעולותיו המדיניות, וכל הוראת הדין הכופה כפיה על אדם מטעמי דת, לאום, גזע, מוצא עדה, השקפה או פעולה מדינית, לא ינהגו על פיהן...". מסעיף זה ניתן להסיק במשתמע שהמדינה חייבת לאפשר נישואין וגירושין אזרחיים מכיוון שאת חוק הנישואין והגירושין הנוהג ניתן לכלול בקטגוריה של "הוראת הדין הכופה כפיה על אדם מטעמי דת" הנאסרת על-פי הצעת החוק. יחד עם זאת, לא כללה הצעת החוק דרישה מפורשת להבטיח את זכותם של אזרחי המדינה להינשא ולהתגרש בהליכים אזרחיים ללא כפיפות לדין הדתי.

מעניינת גם העובדה שבמכתב התגובה של השר שפירא שבו הביע שורה הסתייגויות מהצעת החוק לא כללה הסתייגות שלו מסעיף 7 התייחסות להשלכות שלו על דיני האישות הנוהגים במדינה אלא דווקא להשלכות אפשריות שלו ביחס לחוק השבות: "אשר לסעיף מניעת אפליה, האם כוונתך לבטל את חוק השבות ואת האזכורים לאותו חוק שבחוק האזרחות?...". השר סיים את מכתבו המסתייג בעצה פטרנליסטית במקצת: "עצתי לך כי

תקחי בחזרה את הצעת החוק... ואם אינך נוטה לקבל את עצתי, אנא הודיעי נא לי ואשלח העתק ממכתבי זה לחבר ברעם ואבקשו להביא את העניין לדיון בקואליציה."

הפרסום באתר "תולדות" של ההתכתבות סביב הצעת החוק לא כלל את תשובתה של ח"כ אלוני לשר שפירא ולכן אנו מביאים כאן בנפרד את **מכתב בתשובה שכתבה אלוני לשר שפירא** ב-29.7.1966. במכתב זה הציגה אלוני גישה פרגמטית יותר מהגישה שאפיינה אותה בתקופות מאוחרות יותר וביטאה בדברי התגובה שלה הכרה במגבלות היכולת שלה כח"כית חדשה להביא לממש בטווח הקרוב את שינויי החקיקה שאליהם היא שואפת: "לא עלה כלל בדעתי ולא קיוותי כי אזכה אפילו לתגובה כזו, קל וחומר להבאת ההצעה לכנסת. חשבתי שהדבר יגיע לדיון בהנהגת הקואליציה ותהיה לי זו הזדמנות להביע מורת רוחי מהעובדה שהוועדה לחוקי יסוד משותקת בשל קנוניות אישיות ומאבק על כסאות...". אלוני הסתפקה במועט של העלאת נושאי זכויות האדם והאזרח לסדר היום והבינה ששינוי חוקי ממשי בתחום הם עדיין לא ריאליים בשלב זה. גם החתימה של המכתב שבה הודתה אלוני לשר שפירא על עצם התייחסותו להצעת החוק שלה כ"יחס של מורה לתלמידו" למרות התנגדותו אליה, ביטאה גישה פרגמטית של ח"כית חדשה שציפיותיה ממנהיגי מפלגתה מוגבלות.

לקראת הבחירות לכנסת השביעית ב-1969 שיבצה "הוועדה המסדרת" של מפלגת העבודה את ח"כ אלוני במקום לא ריאלי ברשימת "המערך" לכנסת וכתוצאה מכך היא לא נבחרה לכנסת זו. הדחיקה של אלוני החוצה מהרשימה ביטאה את ההסתייגות של ראשי מפלגת העבודה ובמיוחד של ראש-הממשלה גולדה מאיר מהח"כית הפעלתנית ומהגישה החדשנית שביטאה בנושאי זכויות האדם והאזרח. בשלב הראשון אחרי הפסקת כהונתה בכנסת נשארה אלוני חברה במפלגת העבודה והמשיכה בפעילות פוליטית הן כחלק מהמפלגה והן במישור העצמאי. בתחום של ענייני דת ומדינה פרסמה אלוני ב-1970 את ספרה "הסדר: ממדינת חוק למדינת הלכה", שדן ביחסי הדת בישראל באור ביקורתי. כשנה לאחר מכן ניסתה לקדם בוועידת מפלגת העבודה הצעה להנהיג נישואין אזרחיים בישראל, אך הדיון בנושא טורף על ידי ראשי המפלגה. בהמשך גם נטלה חלק ב"ועד הציבורי למען הנהגת נישואין אזרחיים" ופעלה למען הכללת נשים בגוף הבוחר של הרבנות הראשית. ניתן לומר שהשתחררות שלה האילוצים ששבם הייתה נתונה כחברת-כנסת אפשרו לה לפעול למען השינויים אליהם שאפה בתחומי הדת והמדינה בסגנון פחות מתפשר מאשר בתקופת כהונתה בכנסת.

בפברואר 1973 התגבשה קבוצה בשם "התנועה למען שולמית אלוני לכנסת השמינית", אשר תבעה את הכללתה של אלוני במקום ריאלי ברשימת המערך לכנסת השמינית, בשל הערכת מאבקה למען חוקה לישראל ונגד הכפייה הדתית. באותה תקופה עדיין שאפה אלוני להישאר במסגרת מפלגת העבודה ולהיאבק למען הגשמת ערכיה בתוך המפלגה. היא תבעה

לקיים "פריימריז" לרשימת המפלגה לכנסת ולבטל את מוסד "הוועדה המסדרת", אך תביעה זו לא התממשה. לאחר מכן, על רקע חוסר בחירתה לרשימת המועמדים לכנסת הקרבה, והניכור שפיתחה כלפי מפלגתה, פרשה אלוני ממפלגת העבודה והקימה את מפלגת "רצ - התנועה לזכויות האזרח", שהשתתפה בבחירות לכנסת השמינית וזכתה בשלושה מנדטים. בשלב הראשון נותרה "רצ" מחוץ לקואליציה, במידה רבה בשל חוסר הסימפטיה ההדדית שבין ראש-הממשלה גולדה מאיר לבין אלוני.

בעקבות התפטרותה של מאיר מראשות-הממשלה (כתגובה למסקנות "ועדת אגרנט") ובחירתו של יצחק רבין לראשות מפלגת העבודה, הצטרפה רצ לממשלה בראשותו שהוקמה ב-3.6.1974 והייתה ממשלה צרה שהתבססה על ברית בין "המערך", המפלגה הליברלית העצמאית ו"רצ". במסגרת הממשלה, כיהנה אלוני כשרה בלי תיק, אך כעבור ארבעה חודשים מתחילת כהונת הממשלה, ב-29.10.1974, עם הצטרפותה של סיעת המפד"ל לקואליציה, התפטרה ופרשה עם סיעתה מן הקואליציה, בשל ההבדלים האידאולוגיים בין שתי הסיעות סביב סוגיות השלום ויחסי הדת והמדינה.

אחד המכתבים הראשונים שכתבה השרה אלוני עם תחילת כהונתה (אולי המכתב הראשון) נגע לעיקרון מרכזי בתפיסותיה האידאולוגיות והוא אמונתה בשוויון בין נשים לגברים ובצורך להיאבק באפליית נשים בכל תחומי החיים (מקור המכתב בתיק מלשכת השרה אלוני שסימולו ג-7250/8). **בראש המכתב שכתבה השרה אלוני למנכ"ל רשות השידור יצחק לבני** ב-13.6.1974 מופיע הלוגו "שולמית אלוני – חבר כנסת", אך היא כתבה אותו כבר במעמדה כשרה. במכתב זה קבלה אלוני על גישה מפלה ביחס לנשים בתכנית הרדיו "רגע של עברית": "... בתכנית זו החכם הידען ובעל המרות הוא לעולם הגבר, מעולם לא האשה. לעולם הטפשה, חסרת הדעת החוטאה היא האשה – מעולם לא הגבר. אין שיטה טובה יותר ואין שיטה בדוקה יותר מאשר הגשת תכניות כאלה לצורך שטיפת מוח ויצירת דעות קדומות או חיזוקן, במידה והן קיימות והן אומנם קיימות, מפנינה זו של הרדיו...". לכאורה עוסק המכתב בסוגיה שולית של התעסקות בסגנון של "פינה" קטנה המשודרת ברדיו, אך הוא מבטא היטב את הגישה הפמיניסטית של אלוני ואת החשיבות הרבה שהיא הקדישה לנושא קידום מעמד האישה בחברה במסגרת פעילותה הפוליטית.

לאחר התפטרותה של אלוני ממשלת רבין הראשונה היא כיהנה כחברת כנסת באופוזיציה למשך כ-18 שנה וניהלה מאבקים אידאולוגיים רבים כמנהיגת מפלגת "רצ". לקראת הבחירות לכנסת ה-13 ב-1992 הוקמה רשימת "מרצ" בראשותה של אלוני כרשימה משותפת של המפלגות "רצ", מפ"ם ו"שינוי" שזכתה להישג משמעותי של 12 מנדטים. "מרצ" הצטרפה לממשלתו השנייה של רבין ואלוני התמנתה לתפקיד שרת החינוך והתרבות. ב-1993 נאלצה אלוני לפרוש מתפקידה בעקבות עימותים עם אנשי ש"ס על רקע התבטאויות קונטרוברסליות בנושאים דתיים. לאחר מכן כיהנה אלוני בתפקידים של שרת המדע

והאמנויות ושרת התקשורת עד 1996. לקראת הבחירות בשנה זו הציג יוסי שריד את מועמדו לתפקיד מנהיג מפלגת "רצ" ואלוני שהעדיפה לא להתמודד מולו פרשה מהחיים הפוליטיים. כמה שנים אחרי פרישתה מהפוליטיקה קיבלה אלוני את פרס ישראל לשנת תש"ס (2000) על תרומה מיוחדת למדינה ולחברה.